

Діалектика критичного мислення

Євгеній КАЧУРОВ, канд. філософ. наук, доцент

Національний аерокосмічний університет «ХАІ»

Світлана КАЧУРОВА, канд. філософ. наук, доцентка

Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого

За результатами соціологічних опитувань, проведених нещодавно серед двохсот провідних світових корпорацій та компаній, з'ясувалося, що вони, приймаючи на роботу випускників ВНЗ, хотіли б констатувати в них звичку *«мислити критично»* (дослідження Інституту майбутнього (IFTF). Б. Тріллінг). У відповідь академічна наука відреагувала численними публікаціями. З'явилися статті, монографії, підручники та перші навчальні курси, в яких назва *«критичне мислення»* міцно з'єдналася з титулом *«наука логіки»*. Підстави для такого зв'язку цілком зрозумілі. Замовлення було на освічену людину, яка не просто розкидається праворуч і ліворуч оціночними висловлюваннями подібно *«добре–погано»*, *«розвинуто–примітивно»*, *«унікально–посередньо»* тощо, а вміє їх *аргументувати*, оволодівши у ВНЗ відповідними логічними формами .

Але тут раптово виявився якийсь *«підводний камінь»*, який перешкоджає спокійному впровадженню цієї нової наукової дисципліни у систему вже існуючих наук. Різко заявила про себе проблема поєднання в одному двох абсолютно різнопланових поглядів на світ: судження про нього з погляду об'єктивності – суджень **описових** (дескриптивних) і суджень з погляду суб'єктивності – суджень **нормативних**, **оціночних** (динамічних Ч. Стівенсон). Нагадаємо, що розділ *«Судження»* є центральним у логіці. Він знаходиться посередині між розділами *«Поняття»* та *«Умовиводи»* і багато в чому визначає їхню специфіку.

Про сумнівність такого поєднання недвозначно попереджають досить авторитетні логіки ХХ століття. Наприклад, Р. Карнап, А. Айсер, Ч. Стівенсон та інші, прагнучи відокремити так звані *«протокольні висловлювання»*, що верифікуються, від метафізичних (в рамках своєї концепції), пропонують взагалі винести оціночні судження з логіки у сферу етики, психології чи соціології. Справді, як можна зазнати логічного аналізу висловлювання типу *«Адольф Гітлер – поганий, а Альберт Ейнштейн – гарний»*?

Ось цю проблему найчастіше оминають автори, які намагаються надати рангу академічній дисципліні *«Логічне та критичне мислення»*. Чи не є зауваження їхніх противників – неопозитивістів, які категорично поділяють обидві складові цієї дисципліни, яскравою застереженням не змішувати в одну дві протилежності, що заперечують один одного? Та чи можна взагалі *«в один віз впрягти коня і трепетну лань»*? Чи це не є ознакою того самого божевілля, про яке попереджав колись цим рядком поет?

Тим не менше, прихильники об'єднання логіки і критики, на перший погляд цілком справедливо вказують на те, що в історії традиційної філософії ці дві форми думки йшли пліч-о-пліч. Платон і Аристотель, Августин і Тома, Декарт і Спіноза, Кант і Гегель вважали найважливішим поєднання у межах своїх систем теоретичного та практичного знання, позиції свідомості та

самосвідомості. Спіноза свій головний логічний трактат називає «Етика», а Кант титул «Критика» навіть розміщує як назву своєї філософії. Зрештою, навіть сам близький до неопозитивістів К. Поппер використовує як самоназву словосполучення «Критичний раціоналізм».

Їхні антагоністи, приймаючи цей «історико–філософський аргумент», зауважують, що, справді, «всередині» кожної системи великих філософів питання моральності та методологія їхнього оцінювання проникають один в одного органічно. *Тільки «між»* ними за фактом не проглядається жодного зв'язку. Тобто, на їхню думку, саме подібне «вторгнення» логіки зі сфери чистої методології (проблеми верифікації) в етику і «роздробило» історію філософії на окремі, нехай і прекрасні самі по собі (окремо), але хаотичні по відношенню один до одного фрагменти. Саме тут заявлена спроба реалізації академічної дисципліни «Логіка та критичне мислення» підняла глибинний пласт проблем, що стосуються горизонту існування сучасної філософії як такої.

І все ж, як бути: *поєднати в одному полі наукового дослідження суб'єктивні та об'єктивні висловлювання, оціночні та дескриптивні судження, методологічні позиції «судді» та «спостерігача» чи все ж таки розвести з різних боків і не давати зближуватися в жодному разі?*

1. Для вирішення цієї проблеми, за якою ховається якийсь суттєвий конфлікт сучасної та класичної форм філософії, пропонуємо порівняти підхід двох їхніх яскравих представників: критичну філософію трансцендентального ідеалізму (І. Кант) та логічного позитивізму (Р. Карнап). Цей вибір обумовлений прямим ставленням цих напрямів до питання як за формою, так і за змістом.

Відразу кидається в око тотожність важливих задум Канта і Карнапа. Карнап прагне звести «Фундамент єдиної науки», який *має об'єднати* знання точних наук. Канта ж цікавлять трансцендентальні (загальні) межі *вже існуючої* науки. Але вводячи поняття «трансцендентне» Кант як би споконвічно закладає ідею, що існують ще й інші форми пізнання. Понад те, цим він натякає те що, що, контактуючи друг з одним, вони (ці форми) мають здатність «незаконно» вторгтися» межі одне одного. Це припущення веде його до ретельного дослідження цих знань, які «перельоти» межі своєї компетенції зобов'язує дослідника, тобто, його філософію, зайняти місце судді.

На це Карнап категорично заперечує. Він хоче зводити жодних систем філософії. Для нього все це – метафізичні, жодним чином не верифіковані роздуми, що межують з *вигадками*. Що ж лежить у підставі настільки різкого розбіжності двох досліджень, що виходять, як здавалося, з однієї й тієї ж такого доброго посилу – визначення межі наукового пізнання?

Відповідь на це, як здається приватне, що стосується лише історії філософії, питання, безпосередньо торкається проблеми відносини логічного і критичного знання тому, що він знову і знову призводить до питання, яке стало альфою і омегою всієї західноєвропейської історії. Це питання про **істину**. У форматі нашого дослідження він звучатиме так: дихотомія «істинно–хибно» відноситься до ряду дескриптивних дихотомій типу «біле–чорне», «пряме–

криве» тощо, або ця дихотомія відноситься до ряду нормативних (оцінних) – типу «добре–погане», «примітивне–розвинене»...?

Не тільки Кант, а й вся класична філософія від Парменіда до Гегеля визнає, що питання про істину є *супер* нормативним питанням хоча б тому, що до його змісту входить збіг суб'єктивного та об'єктивного, мислення та буття. Тому, те, що Кант змушений взяти на себе роль *судді*, який визначає межі «дозволеності» всіх форм пізнання (і не тільки науки), призвело його послідовників до розробки загальної форми пізнання, що виправдовує цю роль (Фіхте, Шеллінг і Гегель).

Згаданий вище напрямок сучасної філософії так само визнає «супер нормативність» питання про істину. Тільки визнає його *вимушено*, і, найголовніше, рішення його виносить *поза собою*. Таким чином неопозитивізм виходить із протилежності мислення та буття, а значить, із протилежності теорії та практики. Це – та сама ідея, яка унеможливила б існування будь-якої форми класичної філософії.

Ось як М. Гайдеггер ілюструє цю думку словами Канта з «Основ метафізики моральності»: «І тепер ми бачимо, що філософія насправді поставлена в сумнівну, делікатну позицію, яка має бути тверда; невизнана, філософія не може ні зачепитися ні за що на небі, ні підпертися нічим на землі. І тут вона повинна довести свою чесність, сама дотримуючись своїх законів, а не виступаючи глашатаєм тих законів, які їй нашіптує навіювання почуття або, можливо, опікувальна природа».

2. Різні форми філософії, які стали на службі сучасним ідеологіям, попри всі свої розбіжності у деталях, одностайні у запереченні цілісного, отже системного характеру справжньої філософії. Їх поєднує постійне посилення на визначеність істини, яка знаходиться де завгодно, тільки не в самому логічному пізнанні. Переадресація питання про істину «навіяного почуття чи опікуючої природи» у ХХ столітті обернулося дорученням оціночних суджень нікому джерелу, на яке критично дивитися не можна – засліпнеш! І все одно, чи виглядатиме він як «роботи» основоположників (марксизм) чи чуттєвий досвід (неопозитивізм) – джерело протокольних суджень. Дуже точно формулює це обмеження від істини сам засновник символічної логіки Дж. Буль. Коли йому стало ясно, що найпідступнішим місцем у двозначній логіці (істинно–хибно) є вислів «Якщо А істинно, то...», що веде до «самовбивчого» для цього напряму питання: «А звідки ж взяти цю істинність «А», з якого джерела?», він формулює загальне завдання дещо інакше. Тепер мета логіки, за його словами, «...об'єднавши різні елементи істини, прокласти шлях до висування деяких *імовірнісних* (курсив наш) вказівок щодо природи і структури людського мислення» [Boole 1854, p. 1–2]. Ці слова стануть згодом основою багатозначної логіки.

Таким чином, коли формальна логіка, заявляючи, що вона займається лише мисленням, стикається з питанням про істину, то одразу переносить його рішення у сферу буття. А коли, навпаки, у своєму *бутті* її наздоганяє те саме питання, вона відсилає його до форм мислення. Це той самий «пінг-понг», який розігрується в цей самий час найбільшим за останні два століття ідеологічним

рухом – марксизмом. То він урочисто оголошує, що «питання про те, чи має людське мислення предметної істинністю, – зовсім не питання теорії, а *практичне* питання» (Маркс. Тези про Фейербаха. 1844). Те, навпаки, стверджує, що без революційної теорії не може бути і революційного руху, і в даний час навряд чи є необхідність доводити подібну істину (Ленін. Завдання російських соціал-демократів (кінець 1897 р.).

3. Історія класичної філософії в очах логіки неопозитивізму виглядає як хаотичне нагромадження незв'язаних один з одним систем, в основі яких спочивають метафізичні положення, що не верифікуються ніяким чином. Але якщо поглянути на неї інакше, якщо спробувати побачити у ній послідовний розвиток взаємодії двох справді протилежних частин – логіки та критики?

Без жодного сумніву, в епіцентрі цього відношення знаходиться тлумачення асерторичних та аподиктичних суджень. Кричуще непорозуміння у визначенні асерторичних суджень характеризує формально логічне розуміння його. Філософська енциклопедія і філософський енциклопедичний словник (РФ), наприклад, визначають їх як те, в чому щось стверджується або заперечується. Тобто тут особливість асерторичних думок повністю нівельована. У той же час, як Тлумачний словник англійської мови Merriam–Webster, навпаки, підкреслює, що дієслово to assert має перше значення віри та впевненості. «Констатувати чи декларувати ствердно та часто рішуче чи агресивно; примушувати чи вимагати прийняття, чи визнання». Тепер уже не філософський, а тлумачний словник повертає нас до використання цього терміна у горизонтах раціональності класичної філософії. У Лейбніца асерторичне судження це таке ставлення, у якому щось не просто стверджується, а стверджується з наполегливою переконливістю, хоча тут можна стверджувати і протилежне. Аподиктична достовірність, обґрунтовуючи, знімає цю ймовірність. У Канта ці два судження відповідно розподіляються між двома здібностями пізнання. Асерторичне він відносить до віри, аподиктичне до розуму.

Але повернемося до питання якісної особливості предикатів «істинно», «необхідно» (з відповідними парами «хибно», «випадково»). Куди їх віднести: до групи нормативних (оціночно–суб'єктивних) чи групи дескриптивних (описово–об'єктивних)? Відповідь на нього змушує нас побачити все ж таки зв'язок між класичними філософськими системами, не тільки побачити, але простежити її по лінії розвитку.

У Логіці Гегеля розділ асерторичних та аподиктичних суджень об'єднується титулом судження поняття. Асерторичне судження у нього виступає десятим за рахунком, після трьох суджень готівкового буття, трьох суджень рефлексії та трьох суджень відносини. Щодо перших, він каже, що вони не являють собою «великої сили» судження, другі – швидше пропозиції, треті (додамо від себе), більш наукові дефініції, які формально дозволяють упізнати за допомогою предикату суб'єкт. І тільки на рахунок суджень понять він раптом із натхненням заявляє: «...лише таке судження містить справжню оцінку: предикати «добрий», «дурний», «справжній», «прекрасний», «правильний» і т. інш. що до суті справи додається мірило її загального поняття як цілком

припущеного повинності і що йому відповідає чи відповідає». І, далі, зазвичай скупий на приклади, він як би в продовження, прийнявши як суб'єкт судження «будинок» підбирає предикат зі словника критичного мислення – «добрий». Аподиктичне судження у його трактуванні, розвиваючи цей оцінний предикат, наводить підстави, роблячи його проміжною ланкою між логікою судження та логікою висновку.

Ніхто не може виникнути підозри у випадковості гегелівських висновків. Зрозуміло, що в цьому судженні у знятому вигляді міститься диз'юнкція, що можна розділити будинки за предикатом «фундамент» на «цілісні», «на палях» або «сейсмостійкі», що десь раніше мешкає категоричне визначення – що таке будинок взагалі і так далі. Тут Гегель у своїй Логіці продовжує традицію, початок якої покладено в платонівських роздумах про справедливий і аристотелівський аналіз «фронесису», де об'єктивний аналіз є підставою для оцінки, а останнє повертає свідомість цього аналізу.

Таким чином, озвучені тут два напрями у філософії (сучасній та класичній), розгорнули свої інтерпретації співвідношення позиції спостерігача та позиції судді. Одне з них розставило їх по *різних* кутах наукового пізнання, тоді як інше спробувало утримати їх *єдність*. Запит сучасності на критичне мислення, заснованого на логіці, поставив академічну науку перед вибором: або здійснювати цей проект у звичній для останнього століття рамці, підвівши його «під ідеологію» (іноді це підведення називають «логічний психологізм»), або повернути єдність логічного та критичного мислення у лоно класичних форм філософії. Останній є випадок того, коли логіка сама «доводить свою чесність, сама дотримуючись своїх законів».

Проте при ухваленні остаточного рішення на користь вибору того чи іншого з розглянутих варіантів сучасна академічна наука повинна врахувати цю діалектику: розвитку проблеми співвідношення логічного і критичного через початкове тотожність у класичній філософії, потім падіння в ідеологію, розведення їх по різні боки і знову готовність подолати їх протистояння, зазнавши заперечення заперечення.

Філософія та архітектура: філософські діалоги

Яна КУНДЕНКО, канд. філос. наук, доцентка

Вікторія ЗОРЯ, здобувачка освіти

Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова

«Архітектура – це створення порядку світла»

А. Гауді

«Архітектура розподіляє маси та об'єми.

Натхнення перетворює інертне каміння на драму»

Ле Корбюз'є

Актуальність проблеми поглядів на архітектурну філософію через моральну та естетичну призму полягає у невід'ємності цих двох понять від об'єктів проектування; відсутності універсальної концепції та постійне їх